

Pitanje šteta i odštete u antisrpskim demonstracijama 1902. godine

MATO ARTUKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Republika Hrvatska

U članku se analiziraju štete počinjene u antisrpskim demonstracijama, kojima je povod dao antihrvatski članak "Srbi i Hrvati" u zagrebačkom *Srbobranu*. Na temelju izvorne građe autor zaključuje da su antisrpske demonstracije bile samo trenutna, gnjevna, nedopustiva reakcija na izazivačko pisanje *Srbobrana*, a nipošto dio nekog plana ili programa za protjerivanje Srba iz Hrvatske, kako se sugerira u djelima nekih srpskih povjesničara (akademik Vasilije Krestić).

Ključne riječi: antisrpske demonstracije 1902., štete, odšteta.

Uvodne napomene: važnost teme. Kratki osvrt na izvore i literaturu

Antisrpske demonstracije 1902. nisu bile poseban predmet istraživanja u našoj historiografiji, no nitko tko je pisao o novijoj hrvatskoj povijesti i hrvatsko-srpskim odnosima s kraja 19. i početka 20. stoljeća, nije ih zaobišao.¹ O tijeku demonstracija u Zagrebu i nekim drugim mjestima u Hrvatskoj najopširnije i najinformativnije, ponajviše na temelju arhivske građe, pisao je dr. Stjepan Matković.² Pitanje šteta koje su počinjene i odštete koja je isplaćena također je samo djelomice obrađeno u literaturi. Smatramo ovo pitanje važnijim od puke povjesničarske znatiželje, jer su antisrpskim demonstracijama neki političari i povjesničari pripisivali dalekosežno, upravo simbolično značenje, gledajući u njima važnu kariku u lancu, čak predigru za ustaške zločine 1941.–1945. nad Srbima. Posebno je u tome daleko otišao akademik Vasilije Krestić.³ Pritom se kao izvorom koristio zapisima dvojice Hrvata: Ivana Ribara i Milana

¹ Opširnije o tom problemu vidi Mato ARTUKOVIĆ, "Članak 'Srbi i Hrvati' i antisrpske demonstracije 1902. u povijesnoj literaturi i publicistici", *Spomenica Filipa Potrebece*, Zagreb 2004., 257.–292.

² Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb 2001., 141.–160.

³ O antisrpskim demonstracijama prof. Krestić je pisao više puta. Vidi: "Politički, privredni i kulturni život u Hrvatskoj i Slavoniji", *Istorija srpskog naroda*, VI-1, Beograd 1983., 420.; *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1914*, Beograd 1992., te u pamfletima: "O genezi genocida nad Srbima u NDH", *Književne novine*, 15. 9. 1986. i *Genocidom do Velike Hrvatske*, Beograd 1997.

Marjanovća, koji su kao Hrvati čitatelju trebali biti jamci za vjerodostojnost. No, dr. Ivan Ribar dao je krajnje površan i ideologiziran prikaz antisrpskih ružanskih demonstracija. Sjećajući se tih demonstracija, on je mnogo kasnije pisao: "S još nekoliko studenata posmatrali smo pomahnitalu franko-furtimašku rulju, kako naoružana toljagama, krstareći ulicama i trgovima grada Zagreba, inzultira svakog susrelog građanina, koji im je bio prokazan kao pravoslavac (kurziv M. A.), pali, razara, pljačka radnje trgovaca i obrtnika Srba, prosvjetno-kulturne-privredne ustanove uz mirno posmatranje policajaca i žandara, predvođene agentima i konfidentima. Spopao nas je, kao i mnoge druge prolaznike, bijes radi naše nemoći jer se nismo mogli oduprijeti toj rulji, spriječiti uništavanje imovine."⁴ Ovakvim prikazom Ribar je dao demonstracijama gotovo vjerski karakter, koji one zaista nisu imale. Među demonstratima je, naime, bilo i pravoslavaca. Uz to, u opisima demonstracija nalazimo i primjere da su neki od trgovaca čija je kuća napadnuta isticali da su Hrvati pravoslavne vjere, na što su demonstranti odmah odustajali od napada.

Kao što rekosmo, prof. Krestić za potkrepu svojih teza uzima kao izvor i Milana Marjanovića, još jednog izrazito unitaristički orijentiranoga političara. No, zanimljivo je spomenuti da je sam Marjanović o antisrpskim demonstracijama ostavio dva sasvim različita zapisa. Jedan u knjizi pod naslovom *Hrvatski pokret, II*, objavljenoj u Dubrovniku 1904., i drugi u knjizi *Stjepan Radić*, koja je objavljena u Beogradu 1937. U knjizi iz 1904., kao svjedok, dok su mu dojmovi još svježiji, o antisrpskim demonstracijama 1902. Marjanović je pisao: "Ali uza sve to veliki razmah onih iskaza ja bih pripisao tome faktu, što je onda masa prvi put u Zagrebu osjetila svoju premoć nad oružanom silom. Iskazi su počeli u nedjelju spaljivanjem 'Srbobrana' i bili bi svršili razbijanjem prozora kao obično. *Ali brutalni postupak policije – to je ono što je izazvalo masu* (kurziv M. A.). I ako čitamo pisanje novina, osobito 'Obzora', vigjet ćemo da je ono drugoga dana bilo sve napereno proti policiji. I tad je prvi put u nas masa oćutila da se treba suprotstaviti sili, koja je u Hrvatskoj kroz decenije vladala. I baš u ponedjeljak su bile najjače borbe. U utorak je masa uvigjela nemoć sile i devastirala dućane više iz preuzetnosti svoje snage, više iz objesti, nego iz mržnje."⁵

Više od tri desetljeća poslije, Marjanović je u knjizi *Stjepan Radić* o ružanskim antisrpskim demonstracijama pisao: "Pred jesen 1902. godine desio se u Zagrebu, povodom jednog članka o Srbima-Hrvatima, donesenog u zagrebačkom 'Srbobranu', težak hrvatsko-srpski sukob. Bili su to čuveni 'septembarski događaji', kad je 1, 2 i 3 septembra rulja najmračnijih predgradskih elemenata, predvođena frankovačkim huškačima, a u izvesnoj meri zaštićena vlašću, tri dana razarala dućane, stanove i ustanove srpske u Zagrebu, bacajući na ulice i spaljujući njihovu robu. Do tih izgreda došlo je za vreme dok je ban Khuen bio na otustvu, a vojska na manevrima, izvan grada, policija tobož nespre-

⁴ Ivan RIBAR, *Iz moje političke suradnje (1901-1963)*, Zagreb 1965., 23.

⁵ M. MARJANOVIĆ, *Hrvatski pokret, II*, Dubrovnik 1904., 64.

mna i već prvog dana 'savladana od nadmoćne ulice.'⁶ Marjanovićev prikaz antisrpskih demonstracija iz 1904. i 1937. bitno se razlikuju. Prvi je nastao ranije, pisan je pod svježim dojmom kao zapis svjedoka. Drugi je zapis nastao 35 godina poslije, kao "sjećanje" čovjeka čiji su unitaristički politički stavovi i opredjeljenje bili čvrsto izgrađeni. I zbog jednoga i zbog drugoga mislimo da je ovo naknadno sjećanje Milana Marjanovića manje vjerodostojno. Dapače, Marjanović, u cjelini uzevši, pozitivno ocjenjuje rujanske demonstracije kao predhodno dobro došlo pozitivno iskustvo za pokret 1903. zaključujući "da su rujanski događaji bili prvi veći otpor proti sili vlasti, da su oni bili dobro došla zgoda u kojoj su najrazniji elementi mogli okušati slast anarhije i svoje strategičke porive. Rujanski događaji su u glavnom odušak policijom kroz decenije gušenoga duha slobode. Onda nije čudo da je taj duh prodro u anarhičnoj formi... Ali činjenica ostaje da su rujanski dani bili izvrsna tehnička škola mase i inteligencije za kasniji pokret u Zagrebu... Sa toga stanovišta su rujanski iskazi nužni preduvjet pokreta. Oni su oslobodili masu i građanstvo robskoga straha pred silom, oni su pokazali moć mase."⁷ Iako je dakle Marjanović u ovoj knjizi u biti pozitivno ocijenio značenje demonstracija iz rujna 1902., ipak prof. Krestić uvijek daje puno povjerenje samo i jedino knjizi *Stjepan Radić* istoga autora, dok njegov zapis iz 1904. sasvim ignorira. Valja svakako istaknuti još jednu sitnicu. Ako čitatelj pozorno čita sve radove akademika Krestića u kojima se koristi Marjanovićevim ulomkom iz knjige *Stjepan Radić* kao izvorom, vidjet će da on uvijek u svojem citatu iz Marjanovićeva teksta izbacuje ono "predgradskih", s očitom namjerom da demonstracijama dade dodatnu težinu stvarajući dojam da su svi slojevi građanstva jednako sudjelovali u razornim izgredima. Marjanović je u knjizi iz 1904. baš istaknuo različite motive demonstiranata za sudjelovanje u demonstracijama: od onih koji su sudjelovali u prosvjedima protiv policije i vlasti do onih čiji su motivi bili da demonstriraju protiv vlasti i uništavaju srpske trgovine. I mala riječ «predgradskih» u knjizi iz 1937., kojoj prof. Krestić ne daje prostora u svojem citatu, daje naslutiti da se ipak radi o istoj činjenici. Zato toj malenkosti akademik Krestić ne daje pravo na život. Uz to, raniji zapis, iz 1904., svjedoči da nije istina ono na čemu toliko inzistira prof. Krestić, svjedoči naime da "rulja najmračnijih... elemenata" nije bila ni u "izvesnoj meri zaštićena vlašću", nego da je istina upravo suprotno: brutalnost policije i vlasti protiv demonstiranata bio je razlogom dodatne agresivnosti razjarene mase. Policija je zločinom smatrala i paljenje *Srbobrana*.

Na još dva primjera pokazat ćemo kako akademik Krestić daje antisrpskim demonstracijama 1902. i širi i dublji karakter od onoga što su ga one zaista imale. U njegovu prikazu izgredi su imali karakter, upotrijebimo suvremeni izraz, neke vrste etničkog čišćenja. Pokazat ćemo to na dva primjera njegova prekrajanja i manipulacije izvorima.

Prvi od tih izvora je članak jednoga "Srpskog diplomate" pod naslovom "Dogadajji u Zagrebu i srpsko-hrvatski spor", objavljen u časopisu *Delo za*

⁶ ISTI, *Stjepan Radić*, Beograd 1937., 65.

⁷ ISTI, *Hrvatski pokret*, 65.-66.

veljaču 1903. Taj je članak u biti prijevod iz lista *Ruskij Vjestnik*, ali ga prof. Krestić prikazuje sad kao originalni članak ruskih novina, sad kao mišljenje jednoga "Srpskog diplomate" objavljeno u *Delu*.

Iako je prof. Krestić u knjizi *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1914*. istaknuo da je povod antisrpskim demonstracijama bio članak u *Srbobranu* koji je bio "napisan u duhu naglašenih nacionalnopolitičkih srpskih shvatanja (u nekim ranije pisanim radovima upotrijebio je riječ "prenaglašenih", M. A.) kojim su isključivane i odbacivane nacionalnopolitičke ideje hrvatskih opozicionih stranaka a zagovarana je i borba 'do istrage naše ili vaše'", on nije našao za potrebno navesti ni najmanji citat iz toga članka koji je okupio preko 20 000 demonstancija. Nasuprot tome, naširoko je citirao, i to bez komentara, i u bilješkama i u glavnom tekstu spomenute knjige, tekst iz lista *Ruskij Vjestnik*. U tom se članku tvrdi da su se "deputati sviju partija hrvatske opozicije" na tajnim sastancima dogovarali i suglasili između ostaloga da se sve Srbe iz Hrvatske protjera "posredstvom sistematskog rušenja njihove pokretne i nepokretne imovine", a da će se "vlada grofa Hedervarija, pod uslovom neprikosnovenosti emblema ugarske vlade i mađarskih podanika, mnogobrojnih u Zagrebu (a ima ih 3000, i 8000 jevreja na 60 000 stanovnika) pasivno odnositi prema 'Massregelung'-u Srba".⁸ Ovo je samo dio inače vrlo opširnog citata koji prof. Krestić ostavlja bez komentara, što smatramo krajnje nekorektnim prema povijesnoj istini i njegovim studentima koji će po ovom udžbeniku učiti o hrvatsko-srpskim odnosima. Dok iz sadržaja članka koji je podigao na noge više od 20 000 demonstancija ne nalazi za potrebno navesti nijedan citat, ovom članku iz *Ruskog Vjestnika* dao je veliki prostor citirajući ga u većim izvodima na četiri stranice (str. 356.-359.). Zapravo tek pomnom analizom vidimo da se radi o jednom te istom članku pod naslovom "Dogadjaji u Zagrebu i srpsko-hrvatski spor" koji je pisao jedan "Srpski diplomat" za *Ruskij Vjestnik*. Odatle je uredništvo *Dela* prevelo taj članak za svoje čitatelje.⁹ Prof. Krestić zapravo je htio stvoriti dojam da se radi o dva različita izvora, od kojih je jedan ruski, dakle list koji se može smatrati u neku ruku neutralnim u svim ovim hrvatsko-srpskim natezanjima.

Drugi je izvor članak iz lista *Privrednik* br. 11 iz 1903. Želeći stvoriti dojam o praktički etničkom čišćenju Srba iz Zagreba kao posljedici ružanskih demonstracija, prof. Krestić piše: "Posle septembarskih događaja 1902. u Zagrebu je ostalo ukupno samo 15 do 20 Srba trgovaca. (*Privrednik*, 1903, 11)."¹⁰ Time se učvršćuje teza koju je sugerirao jedan "Srpski diplomat", a ovim je potkrepljuje i srpski izvor iz Zagreba, list *Privrednik* br. 11. iz 1903. No, ovdje se autor poslužio metodom poluinformacija, a svaka je poluinformacija sredstvo manipulacije, za koju je vrijedni profesor svoje studente nekada učio da je najčešće u

⁸ V. KRESTIĆ, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1914*, 356.

⁹ Vidi Srpski diplomat, "Dogadjaji u Zagrebu i srpsko-hrvatski spor", *Delo – List za nauku, književnost i društveni život*, dvadeset šesta knjiga, godina osma, Beograd 1903., 431.-444.

¹⁰ V. KRESTIĆ, *Istorija Srba u Hrvatskoj*, 355., bilj. 239.

službi laži. Cjelovita informacija iz *Privrednika* izgleda ovako: *Privrednik* citira jedan zagrebački trgovački list koji ističe kako se u Beogradu s mnogo više pozornosti radi na razvitku trgovine nego u Zagrebu. *Privrednik* taj tekst komentira ovim riječima: "Tako veli hrvatski trgovački list, a mi bi sa svoje strane ovo primijetili: Istina je da su trgovačke prilike u Biogradu kudikamo povoljnije nego u nas, ali ima još nešto, što je jači razlog, da je duh trgovačke uzajamnosti u Biogradu jači, nego u nas ovamo. Tamo je trgovina u srpskim rukama, trgovci su Srbi, na svom ognjištu, a u Zagrebu ostalo je poslije septembra od 3000 što malih što krupnijih trgovaca, još 15 do 20 Srba, *valjda dvaput toliko Hrvata katolika trgovaca* (kurziv M. A.), a svi ostali su Hrvati-mojsijevci i strani tuđinci, između kojih nema one veze, zajednice, uzajamnosti, nema svega onoga što cjelinu narodne trgovine i narodnog života sačinjava."¹¹ Iz ovoga članka može se zaključiti da *Privrednik*, koji je inače kao i *Srbobran* izrazito antisemitski list, smatra za glavne "profitere" antisrpskih demonstracija što su nedavno pretunjale Zagrebom "Hrvate-mojsijevce", dakle Židove, i "strane tuđince". Među oštećenim Srbima općenito je vladalo uvjerenje da su glavni organizatori antisrpskih demonstracija 1902. bili Židovi, da su dapače oni plaćali demonstrante da ruše srpske trgovine, a da je "sve uz njih pristalo".¹² Antisemitizam svih srpskih stranaka, pa tako i Srpske samostalne stranke, u historiografiji je odavno utvrđena činjenica, kao i činjenica da je ova stranka smatrala filosemitstvo Hrvata, napose Stranke prava, i to prije nego je u nju ušao dr. Josip Frank, jednim od glavnih uzroka sukoba Srba i Hrvata. Članak u *Privredniku* nadalje želi reći da je u Zagrebu ostalo nakon rujanskih događaja 15 do 20 Srba trgovaca, i "valjda dvaput toliko Hrvata katolika trgovaca", što očito nije statistika kojoj bi se moglo dati povjerenja u jednom ozbiljnom udžbeniku. Zato taj podatak iz *Privrednika* ne možemo uzeti kao mjerodavan, pogotovo ne onako kakvo mu značenje daje i pokušava pripisati prof. Krestić. On je iz jedne velike rečenice uzeo samo pet riječi koje mu odgovaraju za prikazivanje "ugroženosti Srba", a sve ostalo je zanemario. U kontekstu njegova objašnjenja i ovaj podatak ima funkciju studentima sugerirati kako su trgovci Srbi iz Zagreba gotovo potpuno protjerani ili materijalno uništeni, što nije točno. I oni koji su označeni kao najveći pomagači i sumišljenici *Srbobrana*, kao npr. Nikola Ćuk, već su dva dana nakon demonstracija nastavili s radom. Ako se može vjerovati u obaveštenost srpskog lista *Dubrovnik*, zanimljivo je primijetiti da su sve srpske privredne ustanove (Srpska banka, Savez Srpskih zemljoradničkih zadruga, Centralna kasa, *Privrednik*) radile cijelo vrijeme demonstracija.¹³

¹¹ "Beograd i Zagreb", *Privrednik*, br. 11, 5 (18.) 6. 1903., 134.

¹² Petar KRESTIĆ, *Srpsko privredno društvo "Privrednik" (1897-1918)*, Beograd 2002., 162., 165.

¹³ "Navala na Srbe u Zagrebu", *Dubrovnik*, 21. 9. 1902., 38.

Štete počinjene pojedincima u demonstracijama

a) Temeljne teze članka “Srbi i Hrvati”. Kratak opis demonstracija

U ovom prilogu nećemo posebno analizirati sadržaj članka “Srbi i Hrvati”,¹⁴ koji je za *Srbobran* imao programatski karakter. To je u biti i bio *Srbobran* u malom, koncentrat svega onoga što je list samostalaca zastupao kroz dva desetljeća svoga izlaženja. Članak Nikole Stojanovića bio je najprije objavljen u časopisu *Srpski književni glasnik*, br. 7 od 1. kolovoza 1902. Prenio ga je zagrebački list *Srbobran*, glasilo Srpske samostalne stranke u br. 168. i 169. iz 1902. Ovdje ćemo istaknuti samo osnovne teze ovoga programatskog članka: filologija i etnografija nisu sposobne uspješno riješiti srpsko-hrvatsko pitanje, nego to rješenje treba tražiti u sociologiji i politici; Srbi su nacionalno formiran narod od srednjeg vijeka, napose od Kosovske bitke; Hrvati su narod bez svijesti, nemaju jezik ni kulturni život koji bi ih kao narod određivao, oni u biti i ne postoje, ali su na putu da postanu Srbi; Hrvati u povijesti nisu imali nikakvih demokratskih tradicija jer su degenerirana masa svega i svačega, a ponajviše “sinova Judinih”, “Čivuta”, koji su uz “popove” dominantna snaga hrvatske političke i kulturne scene; borba između Hrvata i Srba je borba između dvije neprijateljske “stranke” (u brošuri *Srbi i Hrvati* objavljenoj u Novom Sadu 1902. Stojanović je objasnio da pod tim misli “rase”): hrvatskoga ultramontanskog kozmopolitizma i klerikalizma i srpskoga narodnog apsolutnog liberalizma; Hrvati su tuđe sluge, glavni njihovi “junaci” stoga su tuđe sluge poput Zvonimira i Jelačića, dok su Srbi nepokolebljivi borci za slobodu naroda i zagovaraju narodno načelo “Balkan balkanskim narodima”; zbog svega toga borba između Srba i Hrvata mora trajati “do istrage naše ili vaše!”; u toj borbi do istrebljenja bit će uništeni Hrvati, koje još na umjetan način čuva samo klerikalizam katoličkog svećenstva; srpska liberalna misao i ideja srpstva znače napredak, što počinje shvaćati i velik broj hrvatske “svesne inteligencije”, koja će pomoći u ubrzanom procesu uništenja hrvatstva koje je izjednačeno s klerikalizmom.

Inspiratori Nikole Stojanovića bili su Ludwig Gumplovicz (1838.–1909.) i Houston Stewart Chamberlain (1855.–1927.), oba predstavnici i zagovornici teorije po kojoj je borba rasa pokretač povijesti. Bili su vodeći predstavnici socijaldarvinizma, jednog od onih elemenata koji je postao temeljni kamen hitlerizma. Stojanovića su nadahnjivale misli koje su postale klasikom nacionalsocijalističke literature. Kad je Chamberlain, inače sin engleskog generala, a po vlastitu izboru Nijemac (zet Richarda Wagnera), umro u siječnju 1927., nacionalsocijalisti su cjelokupno njegovo djelo uzeli za temelj svog nauka. I

¹⁴ Članak “Srbi i Hrvati” Nikole Stojanovića objavljen je u cijelosti u sljedećim knjigama: M. ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, Zagreb 1991., 267.–272; *Izvori velikosrpske agresije*, priredio Bože ČOVIĆ, Zagreb 1991., 99.–105. (članak je s nekim manjkavostima objavljen pod naslovom “Do istrage vaše ili naše”, što je pogrešno); Ljubomir ANTIĆ, *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice*, Zagreb 2007., 266.–272.

temeljno djelo *Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts* i autor “upotpunjava niz grobara slobode savjesti i tolerancije”.¹⁵ Na tom je djelu Nikola Stojanović utemeljio svoje teze, a *Srbobran* ih je prenio i branio kao svoje, jer su i bile sažetak *Srbobrana* kroz svih 20 godina izlaženja do tada, *Srbobran* u malom, u kratkom.

Članak “Srbi i Hrvati” svakako treba promatrati zajedno s brošuram pod istim naslovom, koju je Nikola Stojanović objavio u Novom Sadu 1902. kao odgovor na demonstracije i pojašnjenje svojih teza. On je jasan: rat između Hrvata i Srba je nužnost, ne treba ga izbjegavati nego poticati, ubrzati, a u njegov je ishod siguran: “Dosadašnja čarkanja bila su najluđa stvar. Mnogo je bolja i korisnija otvorena borba. Borbe se boje samo slabiji i kukavice. Odlučivaće prirodna životna snaga naroda, koja se može ogledati u jednim oblicima u čvrstoći tijela i plodnosti, u nadmoćnosti na bojnopolju i prednosti u obrazovanju i znanosti, u nesavladivom osjećaju zajednice i čvrstom održanju nacionalnosti. Ko će pobijediti u ovoj borbi za hegemoniju? Mi mislimo oni krajevi, gdje se rodilo najviše junaka, gdje je najljepša rasa, najinteligentnije stanovništvo, gdje su se odigrali najznatniji historijski događaji, gdje se govori najčistije srpski jezik, odakle su potekle većinom one divne narodne umotvorine.” Pobijedit će Srbi: “narod junaka”, “veličanstveni narod”, “najljepši predstavnici slovenske krvi”, “najljepša rasa evropska”. “Hrvati ne mogu zamisliti inteligentna seljaka, jer ga oni nemaju, ili vrlo slabo imaju.” “Popovi” i “Čivuti” su glavnim akterima hrvatske društvene i političke scene. “Surevnjivost Čivuta i netolerancija katoličkih popova idu ruku pod ruku. Izgleda paradoksalno, ali je na žalost istinito. Čivuti su iza popova glavnim faktorom u hrvatskoj politici... Mržnja hrvatska, koju su nagomilavali popovi i Čivuti na decenije, morala je jednom izbiti na površinu.” Dakle, “hegemonija jezuitska” i “čivutstvo” kao dominantna snaga hrvatskoga društva, uzrok su degeneracije hrvatske politike i svemu zlu i, prema mišljenju Nikole Stojanovića, najbolje su došli do izražaja u rujanskim događajima.¹⁶

U ovom radu nećemo se baviti opisom i kronologijom demonstracija. One su započele 31. kolovoza i trajale su do 3. rujna 1902. Na izazivačko pisanje *Srbobrana* odgovorili su vrlo oštro Jovan Hranilović i Stjepan Radić. Radić je pozivao i Srbe da osude izazovno pisanje *Srbobrana*. Tjedan dana nakon objave članka u *Srbobranu* i zapaljivih polemika o njemu, kad se nitko iz mjerodavnih političkih krugova nije javio ili rekao bilo što o pisanju glasila srpskih samostalaca, izbile su demonstracije oko pola dvanaest prijepodne. Započele su sukobom jednog policajca i studenta prava Ive Elegovića koji je bacio kamen na Srpsku banku. Masa je izjavljivala da sama mora pribaviti pravdu, napala je policajca koji se obračunavao sa studentom, a zatim Srpsku banku zasula kamenjem, pa potom i Srpsku štampariju i uredništvo *Srbobrana*. Interven-

¹⁵ Werner KELLER, *Povijest Židova*, Zagreb 1992., 458.

¹⁶ Nikola STOJANOVIĆ, *Srbi i Hrvati*, Novi Sad 1902., 23., 48.–49. O rasističkoj podlozi fašističke teorije koju zastupa Nikola Stojanović u članku i brošuri vidi Darko GAVRILLOVIĆ, *Stjepan Radić i Srbi (1871-1918)*, Split 2002., 60.–61.

cija policije osigurala je kratak predah. Ali, oko pet popodne demonstracije su nastavljene spaljivanjem *Srbobrana*. “Kod tog bi i ostalo da redarstvo nije prerevno i brutalno interveniralo uapsivši grlatoga i plećatoga frankovačkog gr. Zastupnika Paju Gašparovića”, zapisao je u kroničarskim zapisima novinar *Hrvatskog prava* Ivan Peršić.¹⁷ Gotovo istim riječima uzrok radikalizacije izgreda objasnio je, kao što smo već rekli, i Milan Marjanović: “Iskazi su počeli u nedjelju spaljivanjem ‘Srbobrana’ i bili bi svršili razbijanjem prozora kao obično. Ali brutalni postupak policije – to je ono što je izazvalo masu.”¹⁸ Izgrednici su počeli razbijati prozore na srpskim kućama i trgovinama. Redarstvo je bilo malobrojno, iscrpljeno, pa je već sutradan masa postala gospodar ulice. Peršić piše: “... svjetina si je davala sve oštrijeg oduška, te su u nemirima sudjelovali pripadnici svih slojeva, možda manje radi srpstva a više protiv magjarona i redarstvenih organa. Redarstvo se naime mnogima zamjerilo iz prijašnjih slučajeva te radi brutalnoga uredovanja uopće, pa su ljudi uživali, da su se kod ove zgrade mogli osvetiti omraženoj policiji, koja je morala bježati, skrivati se u veže, a konjanici jedan preko drugoga frcati širom ulice na tlo.”¹⁹ Gotovo jednakim riječima te scene i razloge, kako smo to vidjeli, opisuje i objašnjava i Milan Marjanović.

Izgredi su bili razorni, ali se ipak i u *Narodnim novinama* i u opozicijskim novinama isticalo da nisu vođeni huliganskim namjerama. Na sudu se također pokazalo da su pojedini krivci optuživani za krađu sapuna, konca ili sličnih stvari. Naravno da depersonaliziranoj masi treba uvijek onemogućiti pravo da sama traži pravdu i da slični izgredi uvijek zaslužuju istu osudu. Masa je zahtijevala od hrvatskih, židovskih i drugih trgovaca da otpuste Srbe pomoćnike iz svojih trgovina i radnji, što su oni i činili i javno objavljivali. Hrvati trgovci s istim prezimenima kao i srpski objavljivali su po novinama da su Hrvati; Hrvati pravoslavne vjere isticali su svoja hrvatska domoljubna i rodoljubiva osjećanja. “Svoj svome” postao je poklič koji je i Stjepan Radić zagovarao. Žestoko je napao *Srbobranove* provokacije, ali je ipak htio dati demonstracijama i antimadžarski smjer. Sam brat Antun ozbiljno mu je zamjerio srbofilske istupe, zabranjujući mu čak da ga bilo gdje spominje kao svoga brata.²⁰ Vlasti su sve smatrale opasnim za mir i kažnjivim djelom: spaljivanje *Srbobrana*, poziv “svoj svome” izražen u novinama ili na ulici.

Gradsko je poglavarstvo izgubilo kontrolu pa je gradonačelnik Adolf Mošinsky pozvao u pomoć vojsku koja je tada bila na vojnim vježbama. Prve jedinice stigle su 1. rujna oko 11 navečer i oko pola dva u noći ispraznile su Jelačićev trg. Dolazak vojske primirio je duhove, no demonstracije su trajale u raznim dijelovima grada do 3. rujna. Atmosferu je sasvim umirilo proglašenje prijekog suda 3. rujna i dolazak krvnika Ballyja iz Pešte s dva pomoćnika. Prijeki je sud bio na snazi do 17. studenog 1902.

¹⁷ Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, priredio Stjepan MATKOVIĆ, Zagreb 2002., 139.

¹⁸ Usp. bilješku 5. ovoga priloga.

¹⁹ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 139.

²⁰ “Uspomena na naš prvi Božić”, *Hrvatska seljakinja, mjesečni prilog Narodnog lista*, br. 1, 1937., 2.

Kad su izbile demonstracije, ban je bio na odmoru u Italiji. U dogovoru s predsjednikom Stola sedmorice, dr. Stjepanom Spevecom, donio je odluku o prijekom sudu. I odmah se odlučio da Zagrepčani moraju nadoknaditi štetu posebnim samodoprinosom. Opisi antisrpskih demonstracija u svim novinama pokazuju da su one bile vrlo žestoke. Okupilo se, prema nekim izvještajima i preko 20 000 demonstranata, ali nisu svi imali rušilačke namjere. Prema sačuvanim dokumentima, uhićene su i na višemjesečni zatvor osuđene 103 osobe. Među njima i Stjepan Radić koji je, kao što je rečeno, htio demonstracije skrenuti u protumađarskom smjeru. "Intelektualni začatnici" demonstracija, kako su označeni, Ivica Frank i Otto Schwabeniz, pušteni su zbog nedostatka dokaza, kao i treći pravaš, novinar Ivan Peršić. Za studentom prava, Ivom Elegovićem, čiji je sukob s policijom pred Srpskom bankom pokrenuo buru, policija je uzalud tragala.²¹

b) Štete učinjene pojedincima prema sačuvanim zapisnicima

Iako svi zapisnici s očevida koje je provelo povjerenstvo Gradskog poglavarstva za popis šteta nisu sačuvani, izvori kojima raspolažemo pružaju dovoljno mogućnosti za pouzdanu rekonstrukciju šteta nastalih u demonstracijama. Ono što je posebno važno, iznos odštete koju su tražili oštećenici i iznosi koje su vještaci procijenili, kao glavni orijentir u zaključivanju, sačuvani su, pa nam omogućavaju stvoriti sliku o snazi i razornosti demonstracija. Na zahtjev Khuena-Héderváryja od 11. rujna, Gradsko je poglavarstvo sutradan formiralo posebnu stručnu komisiju procjenitelja, na čijem je čelu bio gradski vijećnik Antun Seifert.²² Vještaci su bili sudbeno zaprisegnuti i posao su radili od 18. rujna do 2. listopada, radeći 10 popodneva i 5 prijepodneva. U procjenu su išla redovito četiri člana, ponekad 5, u ponekom slučaju 2. Gradski vijećnik Seifert, kao najodgovornija osoba tima, tražio je najprije od nadležnog referenta Kraljevinskog sudbenog stola Biscontija podatke o osobama koje su pretrpjele štetu. Sve osobe s tog popisa pozvao je da mu dostave popis svih uništenih stvari s naznakom visine novčane štete koja im je učinjena. Pozivu su se odazvali svi osim dvojice (profesor Petrović i Dušan Vukelić). Tri osobe s popisa istaknule su da ne žele nadoknadu (Albert Brajthut, Ferdo Stejskal, Josip Vajda). Kod četiri osobe nije proveden očevid, kod svih ostalih proveden je u nazočnosti i oštećenika i vještaka-procjenitelja. Kod dvije osobe očevid nije proveden jer su prikazale da su im sve stvari bile uništene (dvojica učenika, podstanari kod Nikole Vitasa), a štetu su procijenile same na 762 krune, odnosno na 589 kru-

²¹ Opširnije o tome vidi S. MATKOVIĆ, n.dj.

²² Povjerenstvo su činili ugledni ljudi različitih struka: Antun Gnezda (staklar), Ivan Perušek (staklar), Antun Ulrich (staklar), Janko Holjac (arhitekt), Vjekoslav Heinz (arhitekt), August Došek (bravar), Herman Kasser (pismoslikar), Janko Grahor (arhitekt), I. Sachs, Josip Kaplan (trgovac slikama), Pavao Kelemen (stolar), Milan Zvezdić (trgovac), Rudolf Kralj (trgovac), S. Berger, Ferdo Heferer (orguljar), Dragutin Vasić (urar): Državni arhiv Zagreb, Gradsko poglavarstvo Zagreb (dalje DAZ, GPZ), Opći spisi, sv. 45 149, spis br. 51951/1902. IV, Izkaz zaslužbah vještakah odnosno procjeniteljah.

na. Kod treće osobe očevid nije bio moguć jer se odselila iz Zagreba. Četvrti je oštećenik prijavio štetu naknadno pa nije uvršten u izvještaj. Iz sačuvanih zapisnika s očevida vidi se da su vještaci svoj posao obavljali profesionalno, da su promatrali konkretne stvari, popisivali detalje, da u njihovu radu nije bilo improvizacije. Stoga je i žalbi oštećenika bilo relativno malo. Na poneke koje su bile opravdane (gubitak radnih dana, prijava nestalog novca, pretrpljeni strah, liječenje u bolnici i troškovi liječenja) vještaci nisu mogli ni utjecati jer su bili mjerodavni samo za procjenu konkretnih materijalnih šteta. Drugi prigovori (vrste i količine uništene robe koju su oštećenici prijavljivali, prigovor da nisu uzimali kao mjerilo vrijednost oštećene stvari, nego cijenu dostatnu za popravak), koliko god izgledali opravdani, bili su neutralizirani u samom startu: načelnim stavom povjerenstva da se priznaje samo ona šteta za robu za koju je oštećenik imao uredne račune, fakture i trgovačke knjige kao dokaz da je uopće imao robu. Taj načelni stav onemogućio je manipulacije širih razmjera pojedinih oštećenika. Prema procjeni svih oštećenika, ukupna njihova šteta iznosila je 116 839 kruna i 80 filira.

Sačuvani zapisnici s očevida koje je provelo povjerenstvo, na kojem je uz članove povjerenstva uvijek bio oštećenik ili osoba koja ga je zastupala, vrlo su iscrpni. Bilježe počinjenu štetu u naoko sitnicama i procjenu odštete ili iznosa potrebnog za popravak stvari. Uz zapisnik najčešće je priložena procjena štete samog oštećenika. Na ovome mjestu možemo, naravno, navesti samo zbirni pregled šteta učinjenih pojedincima.

Kod Vladimira Matijevića, kućevlasnika i trgovca, nesumnjivo najutjecajnijeg člana Srpske samostalne stranke i stožera *Srbobranove* misli, povjerenstvo je bilo 20. rujna popodne i bilježi: "Ustanovljeno je da je kamenjem fasada kuće oštećena i to 6 prozorskih obruba, i na nekim mjestima žbuka izbita. Popravak prozor. obruba po komadu 4 K(rune), a za ostala oštećenja fasade 6 K." Nadalje je ustanovljeno "da je kamenjem razlupano 15 prozorskih stakala 45/55 te 4 po 52/135 ter 2 nadsvjetla nad kućnim vratima u veličini od 106/106 koju štetu vještak Ulrich procjenjuje na 57K20f[ilira]." Zatim povjerenstvo utvrđuje da zastupnik oštećenika nije mogao predočiti uništenu ploču tvrtke pa je stoga vještaci nisu mogli ni procijeniti. Za oštećene rebrenice, za koje se tražila nadoknada, zastupnik je izjavio da su na popravku kod stolara Strmskog. Povjerenstvo se uputilo kući toga stolara (Potok 56) na provjeru, no njegova je supruga rekla da on nije samostalni obrtnik, nego radnik u tvornici parketa, da nije nikakve rebrenice dobio na popravak niti ih je mogao dobiti, jer kao tvornički radnik nema vremena za dodatne poslove. Za natpisnu ploču tvrtke pozvani su svjedoci, koji su izjavili da nije vrijedila više od 1 K.²³ Kod Ivana Matića, vlasnika "Srpske štamparije", također vrlo angažiranog člana u Srpskoj samostalnoj stranci, popisana je ova šteta: "razderana su 4 prozorna zastora iz čipaka", "oštećen stalak za note", "razbijena jedna porculanska vaza", "polupana porcul. garnitura za kavu", "polupana viseća lampa od majolike", "uništena jedna ampula", "polupan servis za pranje", "polupane 2 figure od sa-

²³ DAZ, GPZ, Zapisnik sastavljen dne 20. rujna za ustanovljenje štete – Vladimir Matijević.

dre”, “izpravak politure na glasoviru”. “Što se tiče izkazane štete na krletci s kanarincem i na ukradenih 2 srebr. Svijećnjaka i rublju, to povjerenstvo ovu ustanovit ne može jer je nema”. Vještaci su utvrdili da nisu mjerodavni za štete koje je prijavio Matić poput “seobe iz totalno uništenih soba”, stanarine koju je već platio. Budući da vlasnici stana ne žele popraviti stan, bio je prisiljen unajmiti privremeni stan na drugom mjestu. U prikazu svojih nevolja Matić piše da je 2. rujna, kada je bio napadnut njegov stan (Savska cesta 6), morao bježati, da je bio odbijen gdje god je došao prenoćiti ili jesti, da mu se 3. rujna prijetilo smrću i da je morao brzim peštanskim vlakom napustiti Zagreb, ali nije napisao kamo je otišao.²⁴ Odvjetniku dr. Bogdanu Medakoviću polupani su prozori na oba kata kuće na Zrinjercu br. 15. Sidoniji Milić oštećena je fasada i nekoliko crjepova na krovu, polupano 13 prozora, oštećeno zrcalo, izgreben ormar, razbijeno staklo na slici, oštećena lampa, razbijene 4 čašice za rakiju, odnesen barometar. Prof. Moji Mediću razbijena su 33 okna. Trgovac Petar Nikolić imao je dvije trgovine: u Ilici br. 2 i br. 7. Na broju 2, u trgovini tkanina, izrezane su tkanine, svila, 1 pokrivač, zastor za prozore, 3 svilena kišobrana. U drugoj su razbijena 103 okna, staklo, oštećene slike “Mačevanje”, “Tomislav kralj hrvatski”. Simi Lukinom Laziću, vrlo angažiranom političaru i ideologu Srpske samostalne stranke, koji je bio poznat po svojim kalendarima i “povijestima” u kojima je posrbio tri četvrtine kugle zemaljske, polupana su stakla na prozorima i vratima te staklena ploča na balkonu. Ta je šteta nadoknađena, ali nije priznat njegov zahtjev za nadoknadom putnih troškova za pet osoba za željezničku kartu II. klase do Siska: “za mene, ženu, svastiku, brata i sluškinju”, “dva fijakera od Siska do Brdjana (noćna vožnja)”, “2 kola od Brdjana do Sunje”, “5 željezničkih karata II. klase od Sunje do Zagreba”. Kod Emila Popovića bila je oštećena brava na vratima, razderana zavjesa, staklo na vratima i prozori razbijeni, oštećen krevet, uništene dvije stolice, noćni ormarić i pisači stol, željezna tabla tvrtke, oštećena slika “Kosovka djevojka” i nekoliko stakala. G. Popoviću također je uništen platneni natpis tvrtke, oštećena fasada, kao i 6 dućanskih vratnih krila. Đorđu Velisavljeviću porazbijano je pet staklenih prozorskih ploča i drugog stakla razne veličine. Kod zastupnika Srpske književne zadruge u Zagrebu Nikole Kukića oštećena su stakla na prozorima, slika “Seoba Srba” i “Hercegovačko roblje”. Bile su to oleografije koje je inače radio Petar Nikolić, reprodukcije koje su u to vrijeme bile vrlo popularne. Nove su slike stajale 12–20 K. Popravak npr. “Seobe Srba” procijenjen je na 4 K. U trgovini Nikole Ćuka, istaknutog člana Srpske samostalne stranke, koji je stanovao na Jelačićevu trgu br. 2, oštećeni su željezni zastori, polupani svi izlozi, staklene ploče. Za uništenu i razbacanu robu mogao je samo prisegom jamčiti da ju je imao, ali ne i fakturama i knjigama to potvrditi. Iako u svojem popisu šteta nije dodao i onu koja se odnosila na “gubitak mušterija”, što su drugi znali istaknuti, upravo je po tome Nikola Ćuk bio vjerojatno najveći gubitnik u ovim demonstracijama. Godinama su, naime, župnici katoličkih župa od njega kupovali ulje za “vječno svjetlo”. Od 26. svibnja 1898., kada u *Katolič-*

²⁴ *Isto*, Zapisnik o ustanovljenju štete – Ivan Matić.

kom listu izlazi prvi oglas kojim ga se preporučuje katoličkim župnicima, on je župe Zagrebačke nadbiskupije opskrbljivao uljem za svjetlo uz svetohraništa crkve. Nije potrebno mnogo objašnjavati koliki je to i kako siguran i dugotrajan izvor zarade za svakoga trgovca. Naravno da se i Ćuk trudio tako sigurne kupce zadovoljiti povoljnom cijenom. U reklami koja se od svibnja 1898. ponavlja u svakom broju *Katoličkog lista*, preporučuje se “vječno svjetlo” “sistema Guillon”, čija je cijena povoljnija nego ona koju nude trgovci u Beču. Posljednji broj (br. 35) u kojem je *Katolički list* preporučio Ćukovu reklamu izašao je 28. kolovoza 1902. Nakon toga, u br. 41 od 9. listopada 1902., list preporučuje “ulje za vječno svjetlo” Rajmunda Križanića, trgovca mješovitom robom, koji je kao “katolik i Hrvat” preporučio “gg župnicima svoje prokušano i vrlo hvaljeno gorivo za vječno svjetlo”.²⁵

Jedan od manjih gubitnika i s manjom štetom bio je Petar Petričić, kojemu je kamenjem razbijeno 5 prozora, polupane su mu rolete, a na “kaširanim zavjesama” vještaci nisu pronašli oštećenja koja je on prijavio. Stjepanu Petroviću na Pantovčaku oštećen je bio stol za 24 osobe i stol za 12 osoba, oštećena 4 dvokrilna ormara, uništen glasovir. Dušan Cekić imao je trgovinu mirodijama, poslasticama i prekomorskom robom. Izgrednici su mu razbili 40 prozora i uništili raznovrsnu robu: pekmez, sardine, čaj, kakao, čokoladu, razne vrste kave, šećer, konjak, brašno, rakiju, likere, cigarete. No, budući da nije imao potrebne račune i fakture kao dokaz da je posjedovao robu, vještaci su mu znatno umanjili odštetu koju je tražio. Tajniku Vlade Čedomilu Cekiću oštećena je fasada, vrata ograde, porazbijani prozori na kući. U kući je oštećen štednjak, peć, okviri za sliku, polupane su dvije petrolejke, dvostruka vaza od plavog stakla, brušene čaše, okviri zrcala, oštećeni ormari, noćni ormarići, pianino star 10 godina čiji su popravak vještaci procijenili na 26 K 04 f, oštećen bilijar. Prijavio je da mu je odnesen pozlaćeni srebrni nož, zlatnina, revolver, da je uništena putna torba, odneseno dječje rublje, ukradeno 6 maramica, dva ručna zrcala i jedne cipele. Prijavio je da mu je masa uništila 12 hektolitara vina, a 50 litara stare šljivovice odnijela.²⁶ Kod Milana Mirkovića, trgovca mirodijama i prekomorskom robom, popisana je sljedeća šteta: razderana platnena natpisna ploča nad dućanom veličine 350/50, oštećena reklamna tabla, znatno oštećena 4 krila vrata i izloga, “kod jednog krila izloga izbit je šprlec”, razbijene zrcalne ploče izloga, 3 nadsvjetla, 55 prozorskih stakala na pet prozora, 1 zrcalo u dućanu, 2 plinske svjetiljke, 1 mramorna ploča na vagi, a dva stolca i krletke s pticama nestali su ili su ukradeni: povjerenstvo nije moglo procijeniti jer ih nije bilo, kao ni robu u onim količinama u kojima je to prikazao oštećenik. Mirković je, kako je sam rekao, “po prilici” izrazio štetu koju je pretrpio 1. rujna navečer. Vrijednost te robe procijenio je na 3992 K 08 f. Uz raznu robu navodi “bolovinu” za koju je platio 25 K, lijekove, liječnika, nazadak u radnji, “a to sve nadkrijuje šteta moje trgovačke knjige koje su dielom poderate i odnešene a cenim

²⁵ *Katolički list*, 9. 10. 1902., 41. i 28. 8. 1902., 35. Usporedi i druge ovdje spomenute brojeve *Katoličkog lista*.

²⁶ DAZ, GPZ, Opći spisi, Zapisnik o ustanovljenju štete 29. rujna – Čedomil Cekić.

iste na 10 tisuća forinti”. Kako nije imao bitne dokaze da je robu koju je izgubio u istinu i posjedovao na zalihama u toj količini, vještaci mu nisu uvažili zahtjeve. Jednu od najvećih šteta prijavio je veletrgovac mirodijama i prekomorskom robom Radoslav Marković. Imao je trgovine u Ilici br. 55 i 68. Njegova prvotna procjena “za dućanske predmete i namještaj” iznosila je 60000 K. Kasnijim popisom, koji je sam napravio, procijenio je štetu na 18478 K 72 f. Povjerenstvo je zapisalo da je našlo sljedeće: razderana firma s naslovom tvrtke, oštećena staklena vrata tako da je jedno krilo posve razbijeno, a drugo ostalo cijelo, uništeno 26 ladica na policama, dvije velike ladice na pultu i pult oštećeni, razbijena stakla dućana, 2 svjetiljke na dućanu, pisaći stol nestao (naknadno nađen), oštećena lira. To je, uz podroban popis veličine razbijenih stakala, uglavnom ono što se moglo vidjeti. Marković je iscrpno popisao robu koja mu je nestala ili je bila uništena: ukupno se, prema tom popisu, radilo o 6 851 kg razne robe (između ostaloga 1200 kg šećera, 50 kg svilenih bombona, 200 kg “Franck” kave, 240 kg “kave proste”, 40 kg “kave najfinije”, 120 kg “kave srednje”, 50 kg smokava, 230 kg ječma, 200 kg riže rangon, 100 kg riže japan, 60 kg papra, 50 kg kelja, 30 kg cimeta, 80 kg pergament papira za mast, 40 kg maka, 30 kg salame), 738 kutija raznoga sadržaja (165 kutija sardina, 35 kutija kakaa, 160 kutija čajeva itd.), 1017 boca s raznim sadržajem (šljivovica, liker, borovnica, španjolsko vino, ulje, Vlahov, Cognac, rum, tinta). Povjerenstvo nije moglo ustanoviti u cijelosti točnost navoda ovoga veletrgovca. Za to je trebala inventura, pregledavanje faktura, trgovačkih knjiga i računa. Oštećenik je potrebne dokumente iz trgovačkog poslovanja u najvećem broju slučajeva i posjedovao, pa je u skladu s tim njemu isplaćena i najveća odšteta.²⁷

Najveću štetu prijavila je tvrtka “Živković-Jovičić”, odnosno Vojislav Živković. U popisu robe za odštetu nije specificirao količinu, nego samo iznos štete i robu: kava, sapun, šećer, čaj, bomboni “fini” i “prosti”, mast, salama, delikatese, špeceraj, ulje, petrolej, papir, “roba za koju ne zna”. Njegova početna procjena štete bila je 60000 K, potom 22350 K. Na očevidu je umanjio zahtjev na 19550 K. U tu je štetu uvrstio i izgubljene mušterije kao i izgubljeno vrijeme. No, kako nije imao uredne knjige i fakture koje su tražili vještaci, a nije mu priznato ni navodno ukradenih 800 K, vještaci su predložili da mu se isplati maksimalna odšteta od 2000 K. O ovom slučaju ćemo opširnije poslije. Dr. Aleksandru Pisaroviću polupana su 3 prozora. Na “Srpskoj štampariji” polupan je natpis “Srpska štamparija i Uredništvo i uprava Srbobrana”. Vlasnik je istaknuo da je ploča bila od tvrdog drveta, presvučena zlatnim platnom i ispisana zlatnim slovima. No, vještaci su utvrdili da je natpis bio rastrgan, ali drvo je ostalo neoštećeno. “Srpska banka” prijavila je da su odnesene i razlupane dvije ploče s natpisom. Zastupnik na očevidu obećao je priložiti račun, jer procjenitelji nisu znali ni veličinu ploča ni kvalitetu natpisa.²⁸ U Srpskoj pravoslavnoj crkveno-školskoj opštini, u nazočnosti paroha Ambrozija Pavlovića i još jednog predstavnika Općine, povjerenstvo je utvrdilo da je na prvom

²⁷ Isto, Zapisnik 24. rujna – Radoslav Marković.

²⁸ Isto, Zapisnik sastavljen 22. rujna – Srpska banka.

katu na "Srpskoj banci" polupano 118 stakala, 58 stakala na školi; na drugom katu polupano je 48 stakala na "Srpskoj čitaonici", a na dva stana na drugom katu razbijena su 24 stakla. Na pravoslavnoj crkvi razbijeno je 5 stakala. Milanu Stojanoviću polupana je jedna staklena ploča te 2 manja staklena okna. Dr. Đuri Škariću polupana su 4 prozora na kojima su razderane i zavjese, a uz to je oštećena i jedna strana ormara. Sudbeni kancelist u miru Nikola Vitas osobito je osobno stradao u ovim izgredima. U strahu je pucao i teško ranio jednog izgrednika. Masu je to još više razjarilo pa ga je policija jedva spasila. U njegovoj kući (Prilaz br. 31) povjerenstvo je 23. rujna utvrdilo sljedeće štete: oštećena (doduše neznatno) fasada i kućna vrata, oštećena ulazna vrata u hodniku, vrata koja vode na prvi kat i vrata na kuhinji, oštećen dvokrilni ormar, noćni ormarić, rolete, oštećene slike: "Seoba Srba", "Carska obitelj", slika Majke Božje i Svetoga Trojstva, razbijene čaše, posuđe, polomljene stolice; vani oštećen krov kokošinjca. Kod Vitasa su na stanu bila dvojica učenika, čiji su koferi s robom i knjigama bačeni kroz prozor. On je tražio odštetu i za njih, no povukao je taj zahtjev kad su oni zatražili odštetu posebno.²⁹ U kući Nikole Vitasa stanovao je i učitelj u mirovini Pajo Mandić. U noći 2./3. rujna 1902. masa je napala kuću. On sam opisuje te teške trenutke u pismu Khuenu-Héderváryju ovako: kao učitelj radio je 40 godina u ovoj zemlji "koju svojom domovinom zovem". A onda je "u stare dane" dočekao to "da na rodjenoj grudi zemlje kritične noći od 2. na 3. rujna o. g. s golim andžarom u ruci stražim i odbijam bjesne napadaje zasljepljele rulje, dok mi se obitelj bjegstvom u noćnoj tmici spasava, tražeći zajedno sa mnom, koji sam u zadnjem času pred nadmoćnijom silom takodjer uzmaći morao, skloništa u susjednim baštama iza živice i ograda, gdje smo cilu noć pod vedrim nebom proveli gledajući i slušajući užasnu lomljivu i bjesnilo razuzdani elemenata, koji su svoje nedjelo, povraćajući se nekoliko puta, i pretvarajući u mljivo sve, što im je pod ruku došlo, arajući i grabeći sve čega su se dočepati mogli". Po savjetu prijatelja i nekog službenika na kolodvoru, sklonio se u Bosnu, u Bjeljino, gdje mu je sin bio učitelj. Kad se vratio, molio je Otta Krajčovića, predstojnika Vlade za unutarnje poslove, i Gradsko poglavarstvo za pomoć, za neko radno mjesto, ali ga nije dobio. Tako je "ni kriv ni dužan" dospio u očajno stanje. obraća se sada banu "znajući da će me s ote strane sunce ozariti" s molbom da mu se osigura mjesto pisara ili pomoćnog učitelja.³⁰ Ovom dramatičnom opisu, očito stvarnih doživljaja, nedostaju dvije činjenice: da je Vitas pucao i teško ranio jednog izgrednika. Trgovcu Iliji Dučiću razbijena je staklena ploča s natpisom tvrtke, oštećene su mu dvije željezne reklamne table, razbijena dva izloga. Kućevlasniku Gavri Gjurgjeviću polupana su stakla na kući na Trgu Franje Josipa br. 8 te oštećene tri daščane zavjese.

Uz srpske trgovine i kuće, očito kao kolateralne žrtve, jer su se nalazili u blizini srpskog susjeda, bili su i drugi građani, ponajviše Židovi i Hrvati, među kojima je bio i jedan katolički svećenik, župnik Franjo Kovačić. U njegovu stanu u Ilici br. 184 oštećene su rolete, zavjese, sag, stolna lampa, razbijeni prozori,

²⁹ *Isto*, Zapisnik 23. rujna – Nikola Vitas.

³⁰ *Isto*, Pismo učitelja Paje Mandića, br. 4986/1prl./Pr.

zrcalo. Stan je iznajmio srpskom trgovcu Dimitriju Orlušiću i njegovoj supruzi, pa vjerojatno otuda i ovakve posljedice. Kavanaru Schweinburgu uništeno je 7 velikih prozorskih stakala od belgijskog stakla, dva stakla nad vratima, 4 nadsvjetla u kavani. I. Strassbergeru uništeno je 9 balona, 18 cilindara, 18 mrežica. S. Berger, “modni trgovac, c. i kr. dvorski dobavljač”, “dobavljač njegove kraljevske visosti princa Henrika Hesenskog”, imao je trgovinu na Jelačićevu trgu odmah uz trgovca Čuka. Kamenom mu je razbijena staklena ploča s natpisom tvrtke i stakla na trgovini. Ivan Bartušek, trgovac na Jelačićevu trgu, imao je razbijen natpis tvrtke i dva staklena balona. Priložio je račun iz kojega se vidjelo da je dio štete sanirao sam. Kavana “Streljana” Stjepana Špana osobito je teško stradala. Popisano je bilo sljedeće: razbijena svjetiljka nad vratima i natpis, polupana mramorna ploča za stol, prevrnuti stalaža za čaše, polupano 46 čašica i čaša za vino i liker, veliko zrcalo, mala taca za šećer, uništena mreža za plin, cilindar za plinsku svjetiljku. Na trgovini cipela “Ebenspanger i Schwarz”, u Čukovu susjedstvu, bilo je polupano staklo na izlozima, oštećene roletne, a vlasnik je priložio račun da je štetu sam sanirao pa mu je u tom iznosu i namirena odšteta. Trgovina “kratkim robom” “Goldsmidt i Obersohn” prijavila je razbijena stakla, “Braća Grünwald” za svoju kavanu također. Julije Halper, vijećnik Stola sedmorice, imao je u suterenu razbijene 4 staklene ploče prozora. No, vještaci su utvrdili, a i vlasnik to nije poricao, da je jedna od njih bila prije oštećena, a ne u demonstracijama, pa za nju odšteta nije plaćena. Gostioničaru Ferdi Hauptu polupana su zrcalna stakla u gostionici, a platila su i različita stakla kućevlasnika Josipa Kocha, kao i ona na kavani Oskara Kuha. Razlupana su bila stakla i prozori i poštanskog oficijala Đure Bajeca, kao i Terzije Pogorelec, koja je stanovala u tuđem stanu pa je imala iste nevolje kao i Matić. I “Hrvatskoj pučkoj banci” na Zrinskom trgu razbijeni su prozori.

Iz ovoga sumarnog pogleda na zapisnike s očevida jasno se vidi da su se demonstracije protiv *Srbobranova* izazivačkog pisanja pretvorile u razbijačke izgrede. Na čelu demonstracija bili su privrženci Čiste stranke prava dr. Josipa Franka. Kad su one eskalirale u razbijačke izgrede, stranka je pozvala svoje članove i sumišljenike da se povuku.³¹ O karakteru tih izgreda možda najbolje govori činjenica da je najveća odšteta plaćena za razbijena stakla na izlozima, prozorima, staklene natpise na tvrtkama i sl. Od cjelokupne odštete od 50286 K, koliko se imalo isplatiti, za razbijene različite vrste stakla isplaćeno je 18738 K 71 f.

c) Isplaćene odštete

Vještīm procjeniteljima i njihovu predsjedniku bilo je u nekim slučajevima odmah jasno da je poneki od oštećenika više nego improvizirao svoje procjene. Kad je očevid započeo, pokazalo se, unatoč mnogim poteškoćama za pro-

³¹ S. MATKOVIĆ, n.dj., 156. Također vidi “Našim prijateljem”, *Hrvatsko pravo*, 3. 9. 1902., 210.

cjenitelje, da se ukupna šteta ipak razlikuje od onoga kakvom su je prikazali ljudi stradali u izgedima. Na temelju izjava samih oštećenika, šteta koja se mogla procijeniti iznosila je 39075 K 81 f. (povjerenstvo Gradskog poglavarstva procijenilo je tu štetu na 23322 K 15 f). Šteta koja se nije mogla procijeniti zbog bilo kojih razloga, prema zahtjevu i procjeni samih oštećenika, iznosila je 58411 K 61 f. Vještaci su takvu štetu procijenili u ukupnom iznosu na 26 964 K 14 f. Prema tome, ukupna šteta koja se imala nadoknaditi osobama koje su bile oštećene u ovim antisrpskim demonstracijama iznosila je, prema procjeni vještaka, 50286 K 29 f. Ukupna šteta koju su izračunali i zagovarali oštećenici kod očevida s procjeniteljima iznosila je 97487 K 42 f (39075 K 81 f za, po njihovu mišljenju, nedvojbenu procjenjivu štetu i 58411 K 61 f za neutvrdivu, a ipak pretrpljenu štetu. Prema mišljenju vještaka, oštećenici su procjenjivali svoju štetu po najvišoj, trenutnoj, nabavnoj cijeni robe i predmeta, ne uzimajući u obzir da je taj predmet s vremenom izgubio na vrijednosti. To je bio jedan od razloga zbog kojih je tražena odšteta bila relativno visoka. Određeni dojam o visini štete možemo dobiti ako znamo da je godišnja učiteljska plaća tada u Zagrebu iznosila 1684 K. Dobro je za usporedbu na ovom mjestu istaknuti da je *Srbobran* npr. samo u jednoj godini od Srpske vlade primio 25200 for odnosno 50400 K.³²

Vještaci uglavnom nisu uzimali u obzir i priznavali zahtjeve poput: odštete za seljenje iz Zagreba i vraćanje u Zagreb oštećenika i njegove obitelji, odštete za izgubljene mušterije, za zatvaranje dućana, za pretrpljeni strah. Takvu vrstu odštete, uz uništenu robu, tražili su neki srpski trgovci: Vojislav Živković (19550 K), Jelena Popović (1002 K 75 f), Emil Popović (2399 K 50 f), Milan Mirković (3297 K 08f), Radoslav Marković (12401 K 52 f), Jovičić (272 K 10 f), Nikola Čuk (1064 K 08 f), Dušan Cekić (3693 K 40 f). Ukupna odšteta koju su ove osobe tražile iznosila je 43680 K 43 f. Vještaci-trgovci Milan Zvezdić i Rudolf Kralj procijenili su nakon pregleda faktura i knjiga da bi se Vojislavu Živkoviću trebalo isplatiti maksimalno 2000 K, Jeleni Popović do 700 K, E. Popoviću do 500 K, Milanu Mirkoviću do 1200 K, Radoslavu Mirkoviću 11114 K 40 f, Jovičiću i drugu do 200 K, Nikoli Čuku do 80 K, Dušanu Cekiću 2216 K 04 f.

Analiza "Izkaza oštećenika", koju je Gradskom poglavarstvu sastavio Seifert, pokazuje zanimljive činjenice. Od 81 osobe čija je imovina stradala u antisrpskim demonstracijama i koje su za nju tražile odštetu, sudeći barem prema imenima i prezimenima, značajan broj njih, odnosno oko 26 osoba, nisu Srbi. Štetu iznad 20000 K prijavila je jedna osoba. Iznad 10000 K također jedna, više od 5000 K pet osoba, više od 1000 K štete 13 osoba. Svi ostali potraživali su odštetu u manjem iznosu. Najveću štetu prijavila je tvrtka Živković i Jovičić: iznos od 22350 K. Kod procjene na očevidu zahtjev se smanjio na 19550. U tu su štetu uvrstili i izgubljene mušterije, izgubljeno vrijeme, no kako nisu imali uredne knjige i fakture koje su vještaci tražili, a nisu im priznali ni potražnju

³² M. ARTUKOVIĆ, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod 2001., 120.

navodno ukradenih 800 K, predloženo je, kako je već rečeno, da im bude isplaćena odšteta maksimalno u iznosu od 2000 K.

Kako je Živković ustrajao u svojim velikim zahtjevima koje nije mogao potkrijepiti potrebnim dokumentima, prije svega trgovačkim knjigama i fakturama, povjerenstvo je tražilo i njegov iskaz u Poglavarstvu. Pozvali su k tome i svjedoke koji su dodatno ugrozili Živkovićevu vjerodostojnost. Pred Gradskim poglavarstvom nastupili su svjedoci koji su posvjedočili da je Živković u vrijeme demonstracija u dogovoru s upraviteljem željezničke postaje u Podsusedu dopremio dva vagona robe na adresu čovjeka koji u Podsusedu ne postoji. Svjedoci su tvrdili da je tu bilo najrazličitije robe: šampanjca, kave, šećera, brašna i raznog drugog "špeceraja". Ti su vagoni stajali na postaji nekoliko dana, a onda ih je prometnik vratio. Kad ga je šef postaje pozvao zbog toga na red, dao je otkaz s objašnjenjem da ne želi sudjelovati u sumnjivim poslovima. Živković je nijekao da je poslao tu robu. Istaknuo je da se radilo samo o lako zapaljivoj robi. No, za sapun, čaj, mast, salame, delikatese, ne samo da nije mogao računima i fakturama potvrditi da ih je imao u količinama koje je iznio, nego su vještaci poslije na sudu, na temelju dokumenata iz carinarnice, pokazali da se radi o daleko manjim količinama robe nego što je on prikazao. Štetu npr. za šećer, koju je on procijenio na 5000 K, oni su na temelju tih dokumenata procijenili na najviše na 300 K. Za štetu za svijeće, petrolej, brašno, makarone, papirnate vrećice tražio je 1 650 K odštete, a vještaci su to "po našem računu i praksi" sveli na 300–400 K. U Gradskom poglavarstvu svjedočio je o izgređima pred Živkovićevom trgovinom i nadstražar Franjo Šoštarko. On je ustvrdio da se iz Živkovićeve trgovine tek malo robe porazbacalo, da se u dva navrata više razbijalo, da do proglašenja priekog suda pred njom i nije bilo nekih većih izgređa, za razliku od onoga što se događalo pred Markovićevim magazinom. Tu je vidio prosuto brašno, razbacanu raznu "špecerajsku" robu na sve strane, proliveno ulje da se moralo po nalogu dra Gütnera u jednim kolima odvesti na gradski majur. "Te robe bilo je toliko da stražari konjanici nisu mogli s konjima preko po cesti, već su morali po pločniku prolaziti. Kod Živkovića do proglašenja priekog suda nije više nikakvih izgređa bilo."³³ Svim argumentima povjerenstvo je dodalo još jedan: Živkovićevoj tvrtki nije se moglo udovoljiti i zbog toga što "vještaci primjećuju da je absolutno nemoguće izkazani kvantum bud suhe robe, bud tekućine u njegovim dućanskim prostorijama smjestiti". Živković je i sam poslije priznao da je štetu izračunavao i prijavio "od prilike".³⁴ Radoslav Marković prijavio je štetu u vrijednosti 18478 K 72 f. Kod očevida je procijenio štetu na 12401 K 52 f. Nije mu, kao ni drugima, priznata šteta zbog izgubljenih mušterija, kao niti navodno ukraden novac. Pisaći stol koji je prijavio naknadno je pronađen pa mu je, kao što je rečeno, uz predočene fakture i trgovačke knjige isplaćena i najveća odšteta koja je iznosila 12209 K 96 f.

³³ DAZ, GPZ, Opći spisi, sv. 45149, Zapisnik sastavljen kod Gradskog poglavarstva grada Zagreba dne 15. listopada 1902. – nadstražar Franjo Šoštarko.

³⁴ DAZ, GPZ, Zapisnik sastavljen 24. rujna o ustanovljenju štete nanešene 1/9.1902. prigodom demonstracija – Živković - Jovičić.

Odšteta je u priličnoj mjeri odgovarala pretrpljenoj šteti. Navest ću osobe koje su pretrpjele najveću štetu, pri čemu su navedeni podaci o zatraženoj odšteti, procjeni štete tijekom očevida i nadoknadi koju su odredili vještaci:

- Čedomil Cekić: potraživao 7829 K 60 f; na očevidu procijenio štetu na 3970 K 60 f; vještaci odredili nadoknadu od 1569 K 15 f;

- Stjepan Petrović: potraživao 7393 K 98 f; procjena štete 5458 K; nadoknada 2921 K 41 f;

- Dušan Cekić: potraživao 6950 K 44 f; procjena štete 1257 K 04 f; nadoknada 802 K;

- Nikola Vitas: potraživao 6855 K 90 f; procjena štete 2233 K 90 f; nadoknada 737 K 13 f;

- Julijana Lazičić: potraživala 4639 K; procjena štete 2483 K; nadoknada 616 K;

- Milan Mirković: potraživao 3992 K 08 f; procjena štete 617 K; nadoknada 483 K;

- Emil Popović: potraživao 3769 K 50 f; procjena štete 920 K; nadoknada 195 K;

- A. Lazić: potraživao 3630 K; procjena štete 380 K; nadoknada 295 K;

- Nikola Ćuk: potraživao 3323 K 68 f; procjena štete 2259 K 60 f; nadoknada 2 800 K;

- Petar Nikolić: za tvrtku u Ilici 2 potraživao 3167 K 78 f; procjena štete 3158 K; nadoknada 2694 K 39 f.; za tvrtku u Ilici 7 potraživao 359 K 18 f; procjena štete 359 K; nadoknada 354 K;

- Draginja Mandić: potraživala 3056 K; procjena štete 2 481 K; nadoknada 82 K 90f;

- Helena Popović: potraživala 1729 K 51 f; procjena štete 644 K 76 f; nadoknada 340 K 21f;

- Nikola Kukić: potraživao 1400 K; procjena štete 1375 K; nadoknada 1 369 K;

- Cecilija Švajnbarg: potraživala 1375 K; procjena štete 1375 K; nadoknada 1369 K;

- Ivan Matić: potraživao 1033 K; procjena štete 468 K, nadoknada 141 K.

Od srpskih institucija, Srpska crkveno-školska opština prijavila je štetu od 795 K 88 f, a dobila je odštetu u visini 586 K 70 f; "Srpska štamparija" prijavila je štetu od 100 K, dobila je 30 K, koliko i "Srpska banka" za prijavljene dvije slomljene ploče za koje je tražila 238 K. Od politički angažiranih Srba, dr. Bogdan Medaković prijavio je štetu u iznosu od 307 K 94 f, a nadoknadu je dobio u iznosu od 253 K 58 f, dok je Sima Lukin Lazić prijavio štetu u iznosu od 138 K 20 f, a nadoknada mu je isplaćena u iznosu od 73 K 14 f. V. Matijević prijavio je štetu od 679 K 98 f. Povjerenstvo je procijenilo da mu pripada nadoknada od 87 K 20 f. (vidjeti tablice).

Tablica: Izkaz oštećenika, DAZ, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Opći spisi, sv. 45149, br. 51951 / 1902 / IV.																	
Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietlu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahjjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procjeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. i VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	
1	Aleksander Hermina	Vlaška ul. 59.	84	.	.	.	84	.	78	78	.	
2	Bajec Gjuro	Draškov. Ul. 10.	22	74	.	.	22	74	20	40	20	40	Oštećenik moli za izplatu dife- rencije pošto je navodno platio 22.k.74.f.
3	Bartušek Ivan	Jelačić trg 2.	136	.	.	.	136	.	158	96	158	96	Oštećenik naveo štetu na stak. pločama samo od prilike, zato iznosi procjena više.
4	Berger S.	Jelačić trg 2.	1015	.	.	.	1015	.	496	60	496	60	
5	Breithuth Albert	Ilica 14.	Nereflektira na odštetu

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cetu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cijeniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. i VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
6	Cekić Čedomil	Pantovčak 27.	7829	60	88	.	3970	60	1569	15	3771	.	60%	60	3831	75	Izlučuje se trošak provizor. ograde posjeda te trošak dovoza materijala sa 88.kr. Prigo- vara procjeni s razloga što je prenižka.
7	Cekić Dušan	Gundulićeva	6950	44	2000	.	1257	4	802	52	3693	40	60%	4	3018	56	Izlučuje se šteta u smetanju posla i gubitka mušterija sa 2000 kr.
8	Ćuk Nikola	Jelačić trg 2.	3323	68	.	.	2259	60	2000	.04	1064	8	pausa!	.	2800	.04	Ošteti koja se nije dala procijeniti nalazi se i gotovina od 10 kr.
9	Drobac Miloš i Šutila	Frankop.ul. 22.	80	.	.	.	80	.	22	20	22	20	

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kija se nije dala ustano- viti odnosno procjeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. i VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
10	Dučić Ilija	Vlaška ul. 59.	1445	50	804	.	641	50	449	40	.	.	.	449	40	Izlučuje se šteta pretrpljena rad zatvaranja dućana i gubitka mušterija ter šteta na polu-panju flašica tinte sa ukupno 804 kr.	
11	Ebenšpanger i Svarc	Jelačić trg 2.	171	20	.	171	20	157	157	.	.	Nije se uzeo u obzir zahtjev odštete za selenje obitelji u Lichtenwald i natrag ter po- trošak tamo sa ukupno 107.k. 04.f.	
12	Gjermanović Acim	Kačićeva ul. 13.	137	14	107	.04	30	10	18	20	.	.	18	20	.		
13	Gjurgjević Gavro	Trg Franje Jos.	97	60	.	97	60	97	60	60	.	.	97	60	.		
14	Goldshmit i Obersohn	ugao Ilice i Gund. ulice	326	.	.	326	.	303	303	.	.		

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cijelu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kija se nije dala ustano- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. i VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	
15	Gržetić Nikola	Boškoviće ul.	62	54	.	.	62	54	58	54	.	.	58	54			Imao je do- prnesti račun glede popravka dvijah zastornih dašćica što ali nije učinio.
16	Grünwald braća	Ilica kavana »Corso«	500	.	.	.	500	.	500	.	.	.	500	.			Ljučuje se šteta na posudju sa 6 kr. jer nije vjerojatno da je prigodom izgre- da polupano.
17	Gvojić Sofija	Prilaz 19.	188	.	6	.	182	.	78	30	.	.	78	30			Ljučuje se šteta na posudju sa 6 kr. jer nije vjerojatno da je prigodom izgre- da polupano.
18	Halper Julio	Šenoina i Draškov. 4.	90	40	.	.	90	40	69	.02	.	.	69	.02			Ljučuje se šteta na stanarini, odšteta za strah i selenje, šteta na zastorih i naličju vanj.prozora sa ukupno 566 K. Prigovara nala- zu vješćaka.
19	Haupt Ferdo	Maria Valeria 2.	107	.	.	.	107	.	107	.	.	.	107	.			Ljučuje se šteta na stanarini, odšteta za strah i selenje, šteta na zastorih i naličju vanj.prozora sa ukupno 566 K. Prigovara nala- zu vješćaka.
20	Jovičić Andria	Kačićeva 10.	762	.	566	.	196	.	85	54	.	.	85	54			Ljučuje se šteta na stanarini, odšteta za strah i selenje, šteta na zastorih i naličju vanj.prozora sa ukupno 566 K. Prigovara nala- zu vješćaka.

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietlu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustano- viti odnosno procjeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
21	Jovićić i drug.	Ilica 7.	994	10	120	.	602	.	394	68	272	10	paušal 200	.	594	68	Izlučuje se šteta na rolean u Ilici sa 120 Kr, jer oštećenik izjavio, da nije oštećen. Štetu na robi dućana, označio ošteće- nik od prilike.
22	Kauders Her- man	Petrijnska 6.	327	40	.	279	40	131	.	48	.	40% ti. 19	20	150	20		
23	Koch Josip	Voćarska c. 14	27	42	.	27	42	26	58	26	58		
24	Kovačić Franjo u Perušiću	Ilica 184	100	.	.	100	.	137	50	137	50	Oštećenik prija- vio štetu samo po prilici zato iznosi procjena više od prijavi- ljenje štete.	
25	Kuh Oskar	Jelačić trg	250	.	.	250	.	240	240	.		

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kija se nije dala ustanov- viti odnosno procjeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	
26	Kukić Nikola st.	Šenoina 1.	1400	.08	762	.08	638	.	163	41	.	.	163	41	nije se moglo uzeti u obzir nepredvidjena šteta i navodno ukradena gotov- ina sa ukupno 762 Kr. 08 f.		
27	Lavrić J.	Ilica 2.	728	.	340	.	388	.	268	.	.	.	268	.	izlučuje se zahtjev odštete za proviz. os- taklenje izloga i izmakla dobit sa ukupno 340 Kr.		
28	Lazić A.	Petrimjska 44.	3630	.	2800	.	380	.	259	63	450	.	259	63	izlučuje se nestala go- tovina od koje je navodno oko 500 K.naknadno našao, odšteta za smetanje u poslu, gubitak mušterija i nepredvid. šteta. Traži međjutim odštetu za štetu koju računima dokazati može.		

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustano- viti odnosno procjeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
29	Lazić - Lukin Simo	Trg "G"	138	20	47	.	91	20	73	14	.	.	.	73	14	izlučuje se šteta za putovanje obitelji u Sunju i natrag za 47 Kr.	
30	Lazić Julijana	Mesnička 1	4639	.	1708	.	2483	.	616	88	448	40% tj. 179	20	796	.08	izlučuje se odšteta za sliku jer nije oštećena, dan- guba i ležarina za glasovit sa ukupno 1708 Kr.	
31	Levar Vilim	Prilaz 31	25	20	.	.	25	20	25	20	.	.	.	25	20		
32	Lončar Nikola	Bienička c. 23a	91	10	.	.	59	10	52	60	32	40% tj. 12	80	65	40	Oštećenik nije bio prisutan kod procjene.	
33	Löwi Mina	Ilica	180	.	.	.	180	.	156	156	.		

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietlu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustano- viti odnosno procjeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. i VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
34	Mandić Drag- inja	Prilaz 31	3056	.	212	.	363	.	82	90	2481	.	60%	60	1571	50	Izlučuje se odšteta za bježanje obitelji u Bjelinu i natrag ter mjesečna stanarina sa ukupno 212 Kt. Sa procjenom nezadovoljan jer preniska.
35	Mandić Stojan	Novaves 70	127	38	.	127	38	.	127	26	127	26	Izlučuje se odšteta za izgu- bljene mušterije, navodno ukradeni novac i za pisači stol jer ga naknadno našao, što čini ukupno 4270 K.
36	Marković Ra- doslav	Ilica 55. i 68.	18478	72	4270	.	1807	20	1095	56	12401	52	paušal 11114	40	12209	96	

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietlu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustano- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
37	Murković Živan	Bakačeva 10	500	.	400	.	60	.	6	.	40	.	40%	tj. 16	22	.	Izlučuje se zahtjev odštete za zatvoreni dućan kroz 2 dana. 2 cimera nisu se mogla procijeniti.
38	Maszarik Adolf	Jelačić trg	660	.	.	.	640	.	509	.	20	.	40%	tj. 8	517	80	Nije se dalo procijeniti raz- bito posudje.
39	Matijević Vladimir	Preradovićeva 25.	679	98	220	.	459	98	87	20	.	.	.	87	20	Izlučena je odšteta za cimer i rebrnice sa ukupno 220 Kr. Vidi pobliže u zapisniku.	

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je celu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cjeniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu koja se nije dala ustanov- iti odnosno procjeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. i VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
40	Matić Ivan	Savska c. 6	1033	56	247	56	486	94	141	300	300	40%	261	58		Izlučuje se odšteta za selenje i stanarinu sa ukupno 247 Kr. Oštećenik ostaje kod zahtjeva.	
41	Medaković Dr. Bogdan	Zrinjski trg	307	94	14697	68	20984	14	11919	39	25021	18436	252	58			
	Za prenos	...	60702	92									30356	23			

Tablica: Izkaz oštećenika, DAZ, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Opći spisi, sv. 45149, br. 51951 / 1902 / IV.																	
Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	
	Prenos	...	60702	92	14697	68	20984	14	11919	39	25021	10	18436	84	30356	23	
42	Medić Mojo	Kukoviće kuća	42	.	.	.	42	.	42	42	.	Štetu na prozori podmirila je masa Kuković
43	Milić Sido- nija	Samobor. cesta I.	152	96	28	.	124	96	45	54	.	.	.	45	54	Izlučuje se odšte- ta za barometar, malenkosti po etageru, i jedan vrč pošto ošteće- nica nije mogla dokazati da su kod izgređa ove stvari razlupane.	
44	Mirković Milan	Duga ul.	3992	.08	78	.	617	.	483	80	3297	.08	pausal 1200	1683	80	Izlučen je zahjev odštete za bolov- vima i ljekovima sa 78 Kr.	

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cietu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procjeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
45	Nikolić Petar	Ilica 2.	3167	78	.	.	3158	18	2694	39	9	60	40%	84	2698	23	Oštećenik moli uzeti u obzir provizorno osta- klenje izloga.
46	Nikolić Petar	Ilica 7.	359	18	.	.	359	18	354	94	354	94	
47	Orešćanin Marko	Prilaz 31.	762	762	.	60%	20	457	20	Očevid nije pre- duzet jer su sve stvari izgginule.
48	Omcikus Šandor	Bakačeva 10.	30	40	.	.	30	40	28	80	28	80	
49	Orlušić Dmi- tar /: Kristina:/	Ilica 184.	396	396	.	40%	40	158	40	Očevid nije preduzet jer oštećenik odselio iz Zagreba.
50	Pampraona dioničko društvo	Savska c. 6	213	31	.	.	213	31	159	20	159	20	
51	Petričić Petar	Medulićeva 28	62	.	.	.	62	.	33	90	33	90	moli da se uvaži da je faktično platio 62 Kr.

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cijelu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
52	Petrović Sjjeban	Pantovčak 30	7393	98	127	.	5458	.	2921	41	1808	98	60% tj. 1085	38	4006	79	Izlučuje se odšteta za srebrni slanjak jer neo- šteen i 10 raz. slika ter odšteta za zlatni lanac i prsten, jer dobio natrag. Moli da se uvaži njegova procjena.
53	Petrović profesor		Nije se odazvao pozivu
54	Pogorelac Terezia	Bakačeva 10.	30	.	.	30	.	.	29	26	29	26	
55	Popović Emil	Prilaz 13.	3769	50	450	.	920	.	195	69	2399	50	paušal 500	.	695	69	Izlučen je zhtjev odštete za stvari za koje oštećenik nezna.
56	Popović He- lena (: G.)	Jelačićev trg	1729	51	80	.	646	76	340	21	1002	75	paušal 700	.	1040	21	Izlučen zahtjev odštete za zatvo- reni dućan kroz 2 dana.

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cjeļu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
57	Pisarević Aleksander	Primorska 9.	40	.	36	40	3	60	3	60	3	60	Izlučen je zahtjev odštete za bora- vak u svratištu sa 36 Kr. 40 F.
58	Pollak Josip	Petrova 4.	19	.	.	.	19	.	17	60	17	60	
59	Pramberger Josip	Prilaz 29.	63	.	.	.	63	.	53	20	53	20	
60	Pučka banka	Zrinjski trg	273	.	.	.	273	.	261	40	261	40	
61	Ruppe Matija	Jelačić trg	392	.	.	.	392	.	225	60	225	60	
62	Slavnić Žarko	Prilaz 31.	589	20	589	20	60% tj. 353	52	353	52	Očevid nije proveden jer su oštećeniku sve stvari odnešene.
63	Srbska štam- parija	Nikolićeva	100	.	.	.	100	.	30	30	.	Nije se dala procijeniti napisna ploča i šest stakala na prozorih.
64	Srbska škol. obćina	Ilica	795	88	.	.	731	68	586	70	64	20	40% tj. 25	68	612	38	

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cjeleu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	
65	Srbska banka	Ilica	238	238	.	40% tj. 95	20	95	20	
66	Stejskal Ferdo	Prilaz 35.	Netraži odštetu
67	Stojanović Milan	Prilaz 37.	11	50	.	.	11	50	11	50	11	50	
68	Škarić Dr. Gjuro	Hatzova 2.	78	.	.	.	18	.	12	.	60	.	40% tj. 24	.	36	.	Nije se mogao procijeniti stakle- ni nastavak koji navodno vrijedi 60 Kr.
69	Špan Stjepan	Mesnička 2.	429	40	127.	30	282	90	99	20	19	20	40% tj. 7	68	106	88	Izlučena je odšteta za luster, stolce i hladio- nik. Odšteta se ima izplatiti za staklo Krausu, a za kavan. nazad Buckneru.
70	Strassberger Izidor	Ilica 20.	113	40	.	.	113	40	113	40	113	40	
71	Šveinburg Cecilia	Petrinjska 6.	1375	.	.	.	1375	.	1369	1369	.	
72	Švarc Albert	Hatzova 2.	106	40	.	.	106	40	106	40	106	40	

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cijelu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f			
73	Vajda Josip	Petrova	Netraži odštete.
74	Velisavljević Gjorgie	Prilaz 37.	32	60	32	60	31	60	31	60	31	60	31	60	31	60	
75	Vittas Nikola	Prilaz 31.	6855	90	2233	90	737	13	3194	.	60% tj. 1916	40	2653	53			Izlučena je odšte- ta za bolovinu i strah zatim i odšteta stvari za 2 djaka, za Orešćanima i Slavniča sa 400 K. Oštećenik pri- govara procjeni jer premiska.
76	Vukelić Dušan	Maksimirska cesta	Nije se odazvao pozivu.
77	Vuković Nikola	Petrova 7.	19	40	19	40	18	80	18	80	.	.	
78	Zubović Vitez Mihalj	Medulićeva 30.	13	.	13	.	13	13	.	.	.	

Te- kući broj	Ime i prezime oštećenika	Ulica su kbroj	I. Oštećenik prijavio je cijelu štetu sa ukupno		II. Nije se mogao uzeti obzir na zahtjev odštete sa		III. Šteta na procijenjenih predmetih iznaša po navodu ošte- ćenika		IV. Ustanov- ljena šteta iznaša po procjeni		V. Šteta koja se nije dala ustanoviti odnosno pro- cieniti iznaša po navodu oštećenika		VI. Predlaže se za štetu kja se nije dala ustanov- viti odnosno procijeniti odšteta sa		VII. Ošteće- nik imao bi dobiti odštetu sa ukupno (IV. I VI. rubrika)		Opazka
			K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	
79	Živković i Jovičić	Ilica 69.	22350	.	2300	.	500	.	241	99	19550	.	pausal 2000	.	2241	99	Izlučuje se na- vodno ukradena gotovina sa 800 K, ter šteta na robi za koju oštećenik nezna. Odštetu za rolean ima dobiti kuće- vlasnik Semelić. Očevid nije obavljen jer pri- java stigla 7./16. Račun prileži. Očevid nije obavljen jer prijava stigla 7./17. Prileži zapisnik jav.bilj. Minarica.
80	Milojević N. pekar	Palmotićeva 21.	26	.06	.	26	.06	.	26	.06	.	.	.	26	.06	.	
81	Orlušić (ste- čajnina)	Ilica 184.	115	44	.	115	44	.	115	44	.	.	.	115	44	.	
			116839	80	19352	38	39075	81	23322	15	58411	61	26964	14	50286	29	

Opravdanja vještaka u povjerenstvu, zbog kojih su predlagali da se ne uvažava maksimalni zahtjevi oštećenika svakako daju određenu informaciju o razornosti demonstracija, veličini i karakteru šteta. Kod pojedinih primjera ti su razlozi već navedeni, ali neće biti suviše sistematizirati one glavne. Najvažniji je razlog bio neposjedovanje trgovačkih knjiga, faktura i računa kojima se dokazivalo da je oštećenik uopće imao robu. Ostale razloge oštećenici odnosno vještaci-procjenitelji opisuju kao "smetanje posla", "dangubu", "gubitak mušterija", procjenu štete "samo od prilike", štetu "za seljenje i vraćanje obitelji", štetu "za strah", "nepredvidjenu štetu", "navodno ukradenu gotovinu", štetu "za izmaklu dobit", "dangubu i ležarinu za glasovir", štetu npr. "na slici koja i nije oštećena", "za pisaci stol koji je naknadno nađen", za npr. "barometar i sitnice" za koje vlasnik nije mogao dokazati da su stradali u demonstracijama, "za bolovinu i ljekarinu", "za stvari za koje oštećenik ne zna", "za boravak u svratištu", za pojedini komad stvari "koji se nije mogao procijeniti".

Četiri osobe prijavile su da su im u vrijeme demonstracija ukradeni novci: Nikola Kukić (762K 08 f), A. Lazić (500 K koje je poslije našao), Radoslav Marković (nije naveo iznos), tvrtka Živković i Jovičić (800 K). Naravno da se kod provale depersonalizirane mase uvijek treba računati i s krađom, ali povjerenstvo se odlučilo ne priznavati takvu štetu, nego je prepuštati nadležnim organima. U izvorima nismo naišli da je netko od oštećenih osoba krađu prijavio policiji.

I popis onih koji su napustili Zagreb u vrijeme demonstracija također može dati neku sliku o izgredima. Sedam osoba, same ili s obitelji i srodnicima (Aćim Đermanović, Andrija Jovičić, Sima Lukin Lazić, Draginja Mandić, Ivan Matić, Dimitrije Orlušić, Aleksandar Pisarović), otišlo je u razna mjesta (Lichtenwald, Sunja, Bjelovar, Bjeljina) i vratilo se, ili se sklonilo u svratište. Ukupna odšteta za ove putne troškove iznosila je oko 700 K, koje povjerenstvo nije predložilo Gradskom poglavarstvu za nadoknadu. Jedna osoba (Kristina Orlušić) odselila se iz Zagreba. Kad je povjerenstvo išlo na očevid, ta osoba nije bila nazočna. Šteta koju je prijavila iznosila je 396 K. Raspoloživi izvori dopuštaju s prilično sigurnosti zaključiti da Kristina Orlušić nije napustila Zagreb zbog demonstracija. S mužem Dimitrijem ona je stanovala u unajmljenom stanu čiji je vlasnik bio župnik Franjo Kovačić (Ilica br. 184). Kako je mužev posao otišao u stečaj i on je očito bio u velikim financijskim problemima, nije mogao platiti stanarinu pa su supružnici otišli pokupivši sve stvari.³⁵ Nevolje oko stečaja nastale su prije i nisu bile posljedica doživljene nesreće i šteta pretrpljenih u neredima, pa je i odlazak ove obitelji iz Zagreba bio uzrokovan nevoljama koje su bile povezane sa stečajem. U jednom dopisu od 10. studenoga 1902. poglavarstvu u Sisku Gradsko poglavarstvo Zagreba zanima se za Kristinu Orlušić i pita je li se ona naselila u Sisku. Tražili su je kao suprugu "prezaduženika Dmitra Orlušića, bivšega trgovca u Ilici, proti kojemu je prošle godine stečaj

³⁵ Isto, Zapisnik sastavljen 29. rujna – Kristina Orlušić.

otvoren”. Negativan odgovor iz Siska prosljeđen je Kraljevskom sudbenom stolu u Zagrebu.³⁶

Kao što je navedeno, Gradsko poglavarstvo odredilo je povjerenstvo za procjenu šteta i odštetu. Sačinjavali su ga vještaci različitih struka: za staklar-sku robu, za mješovitu i mirodijsku robu, za glazbala, za pismoslikarstvo, za procjenu slika, za bravarske i tapetarske poslove, urarske poslove, trgovci, arhitekti. Njihov broj, tempo rada i vrijeme koje im je bio potrebno za obavljanje toga posla također mogu dati određenu sliku o karakteru i snazi demonstracija. Prvi dan popodne dvojica vještaka obišla su osam oštećenih osoba. Drugi dan (također popodne) šest je procjenitelja obišlo devet oštećenih osoba. I tako idući po četiri, ponekad pet članova u timu, vještaci su radeći deset popodneva i pet prijepodneva od 18. rujna do 2. listopada završili posao i svoj izvještaj podnijeli Gradskom poglavarstvu. Za obavljeni posao tražili su ukupno 1313 K 97 f. Predsjednik povjerenstva Seifert smatrao je da su ti zahtjevi “za njihov trud i dangubu” svakako “pretjerani”. Predlagao je da se “graditelj” po smjeni, bez obzira na to je li se posao obavljao prije ili poslijepodne, doznači maksimalno 14 K, a ostalim vještacima 10 K. Jedina je iznimka bila poslijepodnevna smjena (od 15 do 20 sati) trgovaca Milana Zvezdića i Rudolfa Kralja, za koje je predložio za taj trud 20 K. Ukupna nadoknada vještacima iznosila je tako 788 K.³⁷

Kad je šteta utvrđena, Vlada je naredbom od 27. listopada 1902. odredila da se odšteta namiri nametom od 3,5% na propis izravnog poreza u gradu Zagrebu. Gradsko poglavarstvo odmah je raspisalo taj namet, koji se imao utjerati eventualno i ovrhom. No, ovakva Khuenova odluka, koju je donio još dok je bio na odmoru, kad je čuo za demonstracije, koju je Gradsko poglavarstvo bez pogovora provelo u djelo, predstavljala je kršenje zakona i autonomije. Gradsko je poglavarstvo zaobišlo Gradsko zastupstvo i odmah stalo provoditi odluku Vlade, ne dopuštajući tako raspravu u Zastupstvu o svemu onome što se dogodilo. Naime, prema “Zakonu o uređenju gradskih obćinah” od 21. lipnja 1895., § 72. čl. 7., pravo “ustanovljivati i raspisivati obćinski namet i odredjivati druge danke i podavanja” pripadao je isključivo Gradskom zastupstvu kao važan, prepoznatljiv znak lokalne autonomije. Prema § 76. istoga zakona takvi zaključci Gradskog zastupstva trebali su se podnijeti Vladi na odobrenje.³⁸ Ove su odredbe ignorirane i povrijeđene, što je oporbu u Zastupstvu posebno izazvalo na otpor. Novinstvo hrvatske oporbe iskoristilo je ovo očito kršenje zakona i lokalne samouprave da napadne sve strukture vlasti i agitira protiv nadoknade štete. Narodna stranka isticala je, naprotiv, da “čast naroda, bratska sloga i ugled zemlje” zahtijevaju da se šteta nadoknadi. Pritom u izjavi o svim tim događajima Narodna stranka nije nijednom spomenula pisanje *Srbobrana*,

³⁶ Isto, sv. 45149/1902., br. 57473, prilog 3.

³⁷ Isto, sv. br. 45149, spis br. 51951/1902. prilog IV, Izvješće Antuna Seiferta, gradskog viećnika o obavljenoj procjeni štete. Izkaz zaslužbah vještakah odnosno procjeniteljah.

³⁸ M. SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu*, knj. 1, Zagreb 1899., 502., 508.

pa čak ni članak koji je izazvao demonstracije.³⁹ Oštećenim strankama šteta je isplaćena odmah iz raspoložive gotovine gradske blagajne, a novac se u gradski proračun imao nadoknaditi, kako je već istaknuto, nametom od 3,5 % na propis izravnog poreza za godinu 1902. Oglas Gradskog poglavarstva o raspisivanju tog nameta za odštetu osvanuo je na svim uglovima grada 29. listopada 1902. Svaki oštećenik dobio je na kućnu adresu službenu obavijest s isplaćenim novcem, koju je kod primitka novca potpisivao.

Zaključak

Povod antisrpskim demonstracijama u prvim danima rujna 1902. bio je članak Nikole Stojanovića "Srbi i Hrvati" objavljen u *Srbobranu*, glasilu Srpske samostalne stranke. Taj programatski članak inspiriran je učenjem autora koji su poslije postali temelji fašizma i nacionalsocijalizma. Autor članka (kasnije i brošure pod istim naslovom), Nikola Stojanović, negirao je pravo hrvatskom narodu na opstanak, zagovarao rat Hrvata i Srba "do istrage vaše ili naše" i navijestio pobjedu Srba kao superiornije rase. Demonstracije koje je izazvao izrodile su se u žestoke, razbijačke izgrede.

Ovaj prilog detaljnije prikazuje štete koje su počinjene pojedincima u tim izgredima i odštetu koja je za to isplaćena. Na udaru su bile ponajprije trgovine srpskih trgovaca, ali i kuće i stanovi pojedinaca. Razjarena masa išla je ponajprije za razbijanjem i uništavanjem imovine, a ne za krađom. Tek poneki od 103 uhićenika bio je optužen za krađu. Ukupan iznos štete iznosio je 50 286 K 29 fil. I visina odštete i vrsta šteta pokazuju da demonstracije nisu bile takvih razmjera da bi njihovi organizatori polučili cilj koji im je propagandni tisak (osobito ruski list *Ruskij Vjestnik* i *Novoje Vremja*) pripisivao: potpuno protjerivanje Srba iz Hrvatske. Ponavljanim citiranjem tih vijesti, bez komentara, s takvom se propagandom suglasio i dio srpske historiografije, napose akademik Vasilije Krestić. Upravo analiza šteta i odštete pokazuje da su demonstracije bile samo časovita gnjevna reakcija, a ne dio osmišljene akcije, a još manje nekog programa. Razbijački izgredi koji su se dogodili u rujnu 1902. za svaku su osudu, iako su bili izazvani nedopustivom provokacijom. Osobama koje su pretrpjele štetu Gradsko poglavarstvo grada Zagreba isplatilo je odštetu iz blagajne grada u gotovini, a u proračun je taj novac vraćen nametom od 3,5 % na propis izravnog poreza za 1902. godinu.

³⁹ M. ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, Zagreb 1991., 248.

SUMMARY

THE QUESTION OF DAMAGES AND COMPENSATION IN THE ANTI-SERB DEMONSTRATIONS OF 1902

This article analyzes the damages made in the anti-Serb demonstrations which occurred in Zagreb in 1902. The demonstrations were sparked by the anti-Croat article "Srbi i Hrvati" ("Serbs and Croats") published in the Zagreb Serbian paper *Srbobran*. On the basis of original sources the author concludes that the anti-Serb demonstrations were only a momentary, furious, unacceptable reaction to the provocative writing in *Srbobran*, and in no way part of a plan or program to expel the Serbs from Croatia, as is suggested in the work of some Serbian historians, such as the academic Vasilije Krestić.

Key words: anti-Serb demonstrations of 1902, damages, compensation.